

Egy gyöngyösi polihisztor feljegyzései – Bugát Pál „naplója”

B. GÁL Edit

Magyar Természettudományi Múzeum Mátra Múzeuma Gyöngyös Kossuth L. u. 40.

E-mail: baryne.gal.edit@nhmus.hu

Összefoglalás – Bugát Pál a 19. század egyik legismertebb orvosa, nyelvújítója, polihisztor Gyöngyösön született és töltötte gyermekéveit. A város sokféle módon őrzi jeles fiának emlékét. Hagyatékának egy része 1969-ben került a Mátra Múzeumba. 2012-ben került Gyöngyös város tulajdonába az a több mint ötszáz oldalas, legalább harminc évet átölelő „napló”, amely érdekes leírásokat, feljegyzéseket tartalmaz a reformkor és a szabadságharc eseményeiről, a természettudomány, az orvostan 19. századi fejleményeiről. E cikk részben bemutatja Bugát Pál életútját, Gyöngyöshöz fűződő kapcsolatait, részben szól a kézirat közgyűjteménybe való bekerüléséről, tudományos feldolgozásának előkészületeiről.

Kulcsszavak – Bugát Pál, Gyöngyös, hagyaték, napló, Mátra Múzeum

ÉLETRAJZI ÁTTEKINTÉS

Bukát János szegény sorsú, fiatal szabó mester az 1780-as évek elején költözött Gyöngyöshalászról a közeli városba, Gyöngyösre, ahol 1793. április 12-én megszületett fia, akit Paulus, Antonius névre kereszteltek (1. ábra). Vezetéknevük később lett Bugát.

Bugát szülőháza, Guba Pál (1860–1952) volt kórházi lelkész, a város régi értékeinek elkötelezett védelmezője kutatásai alapján, a város déli részének utolsó utcácskájában volt, s egészen 1972-ig állt (2. ábra). A szanálás előtt, még sikerült a múzeum fotósának fényképet készíteni róla, s Jablonkay József nyugalma-

1. ábra. Kereszteltek anyakönyve 1793. A 79. szám alatt 12-i dátummal látható bejegyzés kiemelve (MM Fotótár 4262)

Fig. 1. Christening register 1793. Nr. 97 (date: 12th) highlighted (Photo Archives of the Mátra Museum #4262)

zott építész, a Mátra Múzeum akkori entomológusa elkészítette felmérési rajzát is.

Bugát Pál (3. ábra) az orvos, a nyelvújító, a természettudós életét sokan, sokféleképpen feldolgozták. Ezért most csak vázlatosan szeretném feleleveníteni életútját.

Az elemi iskola elvégzése után a gyöngyösi ferences gimnáziumba írták be szülei, remélve, hogy fiukból mesterember helyett tudóst faraghatnak. A szorgalmas, fogékony, jó eszű gyerek a legjobb tanulók között volt. 1807-től már az egri Lyceum bölcsész diákjai között találjuk, ahonnan 1811-ben a pesti orvosi egyetemre vitt az útja. 1818. december 21-én avatták orvosdoktorrá. 1822. június 15-én felvételt nyert az orvosi kar tagjai közé, majd 1824. október 5-től a pesti egyetem sebészeti tanszékén az elméleti orvostudományok oktatója lett, ahol élettant, kórtant és gyógytant tanított.

1828. ismét fordulatot hozott életében. Ekkor, 35 évesen, vette feleségül Wurm (Almay) Erzsébetet, Wurm Józsefnek, a konjunktúrában dúsgazdaggá vált kereskedőnek leányát (4. ábra).

Ekkor még sem Bugát, sem Wurm nem volt nemesember. Wurm József 1834-ben szerzett nemesi rangot, s ekkor nevet is váltott, ezután Almási Almay Józsefként tisztelték. E frigy révén a szegény szabómester fia rokonságba került a kor legismertebb családjaival. Sógora – Almay Klára férje – Rottenbiller Lipót, a gazdag

2. ábra. Bugát Pál szülőháza a szanálás előtt (Fotó: Adamik Miklós)

Fig. 2. The native house of Pál Bugát, before reorganization (Photo: Miklós Adamik)

3. ábra. Bugát Pál könyvnyomatos arcképe („Nyomt. Rohn és Grund Pesten 1866” MM Tört. gyűjtemény 85.4.1)

Fig. 3. Litographic print of Pál Bugát (Historical Collection of the Mátra Museum 84.4.1, with the inscription: 'Printed by Rohn and Grund, Pest, 1866')

4. ábra. Bugát Pál és Wurm Erzsébet esküvői miniatűr képei (Karl Schorn festő munkája). Sajnos egy 1982-es múzeumi betörés során mind a két kép megsemmisült, így csak a tárgyfoto maradt meg az utókor számára. (Fotó: Adamik Miklós, MM Fotótár 1625 és 1626)

Fig. 4. Miniatures of the wedding ceremony of Pál Bugát and Erzsébet Wurm (painted by Karl Schorn). Unfortunately, the originals were destroyed during a break-in in 1982, only the photographs of the two objects remain with the succeeding generations (Photo: Miklós Adamik, Photo Archives of the Mátra Museum #1625 and #1626)

háztulajdonos, aki 1848-ban Pest polgármestere volt, s akit 1860-ban ismét megválasztottak. Még megélhette, unokahúgának, Almay Rezső lányának, gróf Széchenyi István legkisebb fiával, gróf Széchenyi Ödönnel 1864-ben kötött házasságát is (VÖRÖS 1998).

Bugátnak és feleségének nem születtek saját gyermekei, ezért nyolc csángó fiút fogadtak be és neveltek fel. Kitanították őket, szinte mindannyian néptanítók lettek.

1830-ban a Nemzeti Tudós Társaság rendes tagjává választotta (5. ábra). 1831-ben Schedel (Toldy) Ferencsel együtt elindították az *Orvosi Tár* című magyar nyelvű szakfolyóiratot. 1843-ban elkészült a mintegy 40 000 szót tartalmazó *Természettudományi Szóhalmaz*, mely a polihisztor tudós nyelvújítói munkásságára világít rá. Mindeközben sorra jelentek meg tanítványai számára írt, vagy idegen nyelvből fordított tankönyvei (*Tapasztalati természettudomány (Phisica), Éptan, Közöséges körtudomány* stb.).

Egyik életre hívója volt 1840-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének, melynek első ülését 1841. május 29-én tartották. A megnyitó előtti napon „Tavasztató 28-án” Bugát javaslatára és kezdeményezésével megal-

kult a Természettudományi Társulat, melynek június 13-án tartott első közgyűlésén őt választották meg elnöknek. „Bugát Pál egyetemi tanár úrnak jutott azon szerencse, hogy fölfogván a tárgy méltó jelentőségét, ihletve érezvén magát a hon iránti legszentebb kötelesség égi sugallatától, az 1841-iki évben az orvosok és természetvizsgálók Pesten tartott első nagy gyűlése alkalmával, a célhoz méltó lelkesülései — néhány melegebben érző rokonkeblűek körében — kijelenté azon korszerű eszmél, melly szerint itt van az idő, hogy országunkat természettudományilag megismerni, annak rejtett kincseire honosinkat figyelmeztetni, a külföldön delelő pontjokra eljutott természettudományokat honunkba átültetni, azokat a tanodák szűk falai közül az élet tág mezejére átvinni, az élethez közelebb eső egyesületeknek segédkezeket nyújtani,

az alacsonyabb, vagyis népi, és magasabb, azaz tudományos, növelésre közvetve befolyván, honunkban a természettudományokat terjeszteni; — szóval polgártársainkat az anyagilag és szellemileg boldogító élet kutforrásához közelebb vezetni, egy folytonosan működő természettudományi társulat alakítása által a két magyar hazában találtató minden tudományos kapacitásokat központosítani, s egyesített erővel a magasztos cél elérésére törekedni, legszentebb polgári kötelességünk.” (KOVÁCS-SEBESTÉNY 1841).

A reformkor eszméi nem hagyták érintetlenül. 1848-ban az Országos Honvédelmi Bizottmány őt nevezte ki az ország főorvosává, mely tisztséget a szabadságharc leveréséig betöltötte. Mivel 1849-ben követte a kormányt Debrecenbe, ezért a szabadságharc bukása után megfosztották egyetemi katedrájától és nyugdíjától is. Az üldözök elől szülővárosába menekült, ahol egykori gimnáziumi tanárainál, a ferences kolostorban, a rendfőnök szobájában talált közel két hónapig menedéket. Miután kegyelmet kapott, budai villájába vonult vissza. Az 1830-as évek végén a Városmajor utcában már volt egy háza, melynek szomszédos telkét 1839-ben Barabás Miklós vásárolta meg (ezen áll napjaikban is a Barabás-villa). „Bugát Pál épített egy kis nyaralót a Városmajor utcában. Érdi János barátom [...] rábeszélte, hogy vegyem meg a Bugát Pál szomszédságában fekvő szőlőt” – írta Barabás

5. ábra. A Nemzeti Tudós Társaság oklevele (MM Tört. gyűjtemény 85.5.1)

Fig. 5. Certificate of the National Scholarly Society (Historical Collection of the Mátra Museum, 85.5.1)

6. ábra. A család sírkövei a gyöngyösi temetőben (Fotó: Adamik Miklós)
Fig. 6. Family tombstones in the Gyöngyös Cemetery (Photo: Miklós Adamik)

(BALÁZS 2010). Ide húzódott vissza 1850-től. A mai Budakeszi úton, az egykori Szép Juhászné vendéglő szomszédságában lévő területet 1845. november 28-án váltotta magához Sieber Károlytól, ahol a Henszlmann Imrével folytatott régészeti kutatások után egy szép kertet alakított ki (GÁRDONYI 1933). 1865. július 9-én hunyt el. Bár szülei és testvére a gyöngyösi Felsővárosi temetőben fekszenek, őt a Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra (6. ábra).

BUGÁT HAGYATÉKA A MÁTRA MÚZEUMBAN

Gyöngyös városának mindig is szívügye volt, hogy nagy szülöttei emlékét megőrizze. Ápolja a Vachott testvérek, Guba Pál, Puky Árpád, az Almásyak, az Orczyak és mások emlékét. Sajnos nagyon kevés személyes tárgy maradt fenn tőlük, jobbára irodalmi hagyatékukat, a róluk készült fotókat őrizzük, s egykori szülőházukat, lakóhelyüket gondoljuk. Ezért is volt nagyon jelentős az a tárgye gyűjtes, amely az 1960-as évek végén került a Mátra Múzeumba (7–8. ábra).

Ha a régi gyarapodási naplókat lapozzuk, azt látjuk, hogy az 1957-ben alapított múzeum első 10–15 éve az intenzív gyűjtésről szólt. Ebben az időben a természettudomány mellett a környék jellemző néprajzi tárgyai, a mezőgazdasági munkák során előbukkanó régészeti leletek tömege, s ezeken kívül a helytörténeti tárgyak és dokumentumok sokasága került elsősorban gyűjtés és ajándékozás révén a múzeumba. Az 1960-as évek végén került az akkori múzeumigazgató, Nagy Gyula látókörébe a bútorokból, festményekből, oklevelekből álló Bugát-hagya-

7. ábra. Bugát Pál hagyatéka eredeti helyén, Szécsényben (MM Fotótár 1637)
 Fig. 7. The inheritance of Pál Bugát in its original location, Szécsény
 (Photo Archives of the Mátra Museum #1673)

ték, amely egy 89 darabból álló csiga és kagyló gyűjteményt is magában foglalt (PODANI & VARGA 1984). Ez a tárgyegyüttes Lukhovitz Imréné, Szécsény Bocskai u. 5. szám alatti lakos tulajdona volt. Arról semmilyen feljegyzés nem készült, hogy hogyan került hozzá. A Lukovich (Lukovitz, Lukhovitz, Luckovitz) család a 19. században Nógrád megyében töltött be jelentősebb tisztségeket (Gábor 1828–1836 között megyei főügyész) és rendelkezett földbirtokkal is. 1969-ben végül a múzeum megvásárolta a hagyatékot, mely esemény 218/1969 számmal került az iktatókönyvbe (MOLNÁR 1972–1973).

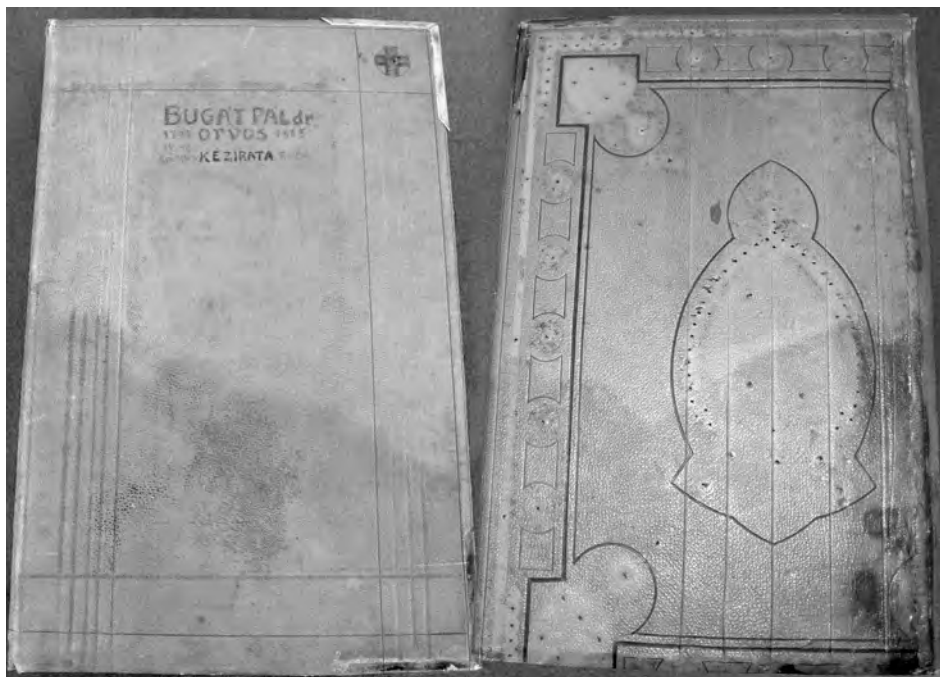
8. ábra. A Bugát-szoba a múzeum állandó kiállításában
 Fig. 8. The Bugát room in the permanent exhibition of the Museum

BUGÁT PÁL NAPLÓJÁNAK AZONOSÍTÁSA

2011-ben a gyöngyösi Bugát Pál kórház egyik főorvosa, Dr. Gulyás Zoltán, egy világosbarna műbőrbe kötött, kézzel írt könyvet tett elém a múzeumban (9. ábra). Úgy tudja – mondta – ez Bugát Pál naplója, egy árverésen jutott hozzá. Kérte segítsek kideríteni, valóban eredeti-e a „könyv”. Nos, így kezdődött e ma már féltve őrzött műtárgy gyöngyösi története.

Amikor a főorvos először megmutatta nekem a naplót, még egyáltalán nem volt biztos, hogy az valóban Bugát Pálé, bár az elejére piros és kék golyóstollal felírták, hogy „Bugát Pál dr. orvos kézírata”, illetve két oldalra a születés „1793 04 12 Gyöngyös” és a halálozás „1865 Buda” dátumát. Az azonosításhoz az orvostörténeti múzeumtól kértem segítséget, mert bíztam abban, hogy ott lesz eredeti Bugát-kézirat. Mint kiderült, mindössze csak néhány levél van az egykori orvostól. Ezek közül egyet digitális másolatban megkaptunk. (Bugát kéziratot hagyatékát az MTA kéziratára őrzi, de a PIM kéziratárában is található levél.) Az azonosítást Lovász Béláné, a városi könyvtár grafológus munkatársa végezte el (LOVÁSZ 2016).

Néhány megállapítás (a teljesség igénye nélkül) a kézirat elemzéséből: „A kézírásokból egy magabiztos fellépésű, élénk, nagy térigényű, szenvedélyes és erő-

9. ábra. Bugát Pál naplójának eleje és hátoldala (Fotó: B. Gál Edit)
Fig. 9. The covers of Bugát's diary (Photo: Edit B. Gál)

sen gesztikuláló személy tárul elénk. Igen optimista szemléletű, vállalkozó kedvű, kifinomult szépérzékű, jó ízlésű alkotó. Életvitelét intellektuális életmód jellemezte. Gondolkodása: Vizuális, szemléletes látásmódú, teremtő képzeletű egyéniség, olyan valaki, aki a valóságérzékét mindig megőrzi. Erős logika, gyors asszociációs képesség, kivételesen kreatív szellem jellemzi (szavak egybekötése, jobbsodratú felső hurkok, t, r, k variabilitás, egyéni vonalvezetés)... Energiakészlet, munka: Munkáját örömmel és könnyen végzi. A lendület magával ragadja, érdekes módon olykor előbb cselekszik, mint gondolkodik (kontrollkésés)... kiegyensúlyozott, harmonikus személyiséget jeleznek a sorok... Én-kép: Önmagát nagyra értékeli, énjét és alkotásait a világnak állandóan meg akarja mutatni, rendkívüli tettvágyával állandóan bizonyítani akar. Ha kell, szembeszáll másokkal az igazáért (visszaforduló „s” betű), önmagát is képes azonban feladni eszméiért. Ugyanakkor van egy különleges képessége: újra és újra megkérdőjelezi önmagát, tudatosan is „fégeket” iktat be (csökkenő száméret). Ezt állandóan megteszi, mindig jelen van az írásban (ez az egyik fő jellegzetessége)... Érzelmek, anyagiak: Érzelemgazdag személyiség. Az élet, a szellem, az ember igenlését jelzik a sorok, amelyekben megjelennek a szimbólumok is: a fa („talpas” r betű), és a virág-motívum: szókezdő „m” betűjének girlandos kezdővonala gyakran virágszirmot formál. A sorok írója szereti a természetet, élvezi az életet, munkáját, tevékenységét.” (LOVÁSZ 1997)

A kolléganő a kézirat többrétű (grafológiai, szóhasználati, tájnyelvi) elemzése után arra a megállapításra jutott, hogy ez valóban Bugát Pál által írt kézirat.

2012-ben a főorvos Pro Civitate elismerést kapott a város polgáraiért, közösségéért végzett több évtizedes munkájáért. A kitüntetést úgy „köszönte meg”, hogy a városnak adományozta a kötetet. Azt kérte, hogy a kézirat soha ne hagyja el Gyöngyöst. Továbbá kezdeményezte a könyv tudományos feldolgozását is. A napló valódi csemege lenne történésznek, nyelvésznek, orvosnak, természet-tudósoknak egyaránt.

2011–2012-ben a Mátra Múzeum gyűjteményeinek egy része (a néprajzi és művészettörténeti gyűjtemény) Egerbe, az úgynevezett központi raktárbázisba került, mivel Gyöngyösön nem volt sem néprajzos, sem művészettörténész muzeológus. Futótűzként terjedt a városban a hír, hogy a természettudományi gyűjteményeken kívül mindent átadnak Egernek, a Dobó István Vármúzeumnak. Hiába cáfoltuk a pletykákat, egymás után jöttek az emberek, hogy hogyan lehetne visszakapni az általuk, a múzeumnak ajándékozott tárgyakat, mert ők azt Gyöngyösnek adták, nem a megyeközpontnak. Ennek esett áldozatul a Bugát kézirat is. Mivel sem az adományozó, sem a város nem látta biztosítottnak, hogy a „napló” Gyöngyösön marad, ezért nem a múzeumban, hanem a városi könyvtárban helyezték el, elszakítva a Bugát-hagyaték többi részétől. A könyvtár önálló tárlóban állította ki a könyvet, de 2016-ig tulajdonképpen csak kiállítási tárgy volt. Most elkezdődött a tudományos feldolgozás, kutatás, a teljes kézirat digitalizá-

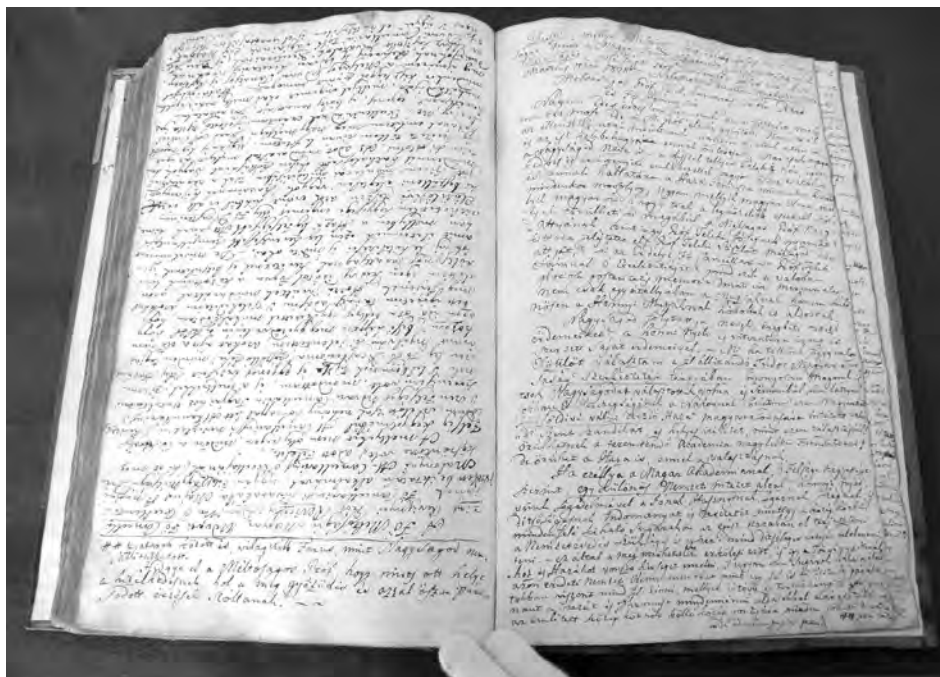
lása, melynek eredményeként pár év múlva a nagyközönség is alaposabban megismerkedhet Bugát szellemi hagyatékával.

AZ A BIZONYOS „NAPLÓ”

E kéziratos könyv nem a szó szoros értelemben vett napló, sokkal inkább „jegyzetfüzet”, hiszen nem időrendi sorrendben követik egymást benne a leírt események, s mindemellett témájuk is igen változatos (10. ábra). Ugyanakkor bizonyos történelmi eseményeket valóban naplószerű bejegyzésekben örökít meg. Mérete a 19. században használt 230×300 mm-es papírméretnek felel meg. Világosbarna bőrbe kötött, keménytáblás kézirat. A könyvtábla belső oldalán olvasható felirat: „*Bánki Vajk Emil saját kötése és tulajdona 1959*”. Bánki Vajk Emil 1906 és 1992 között élt Budapesten. Órásmester volt és hatalmas óragyűjteménnyel is rendelkezett, de mint numizmatikus és kitüntetéstörténet-kutató írta be nevét a hazai tudományos életbe. 1969-ben Dessewffy Miklós jutalomérmét kapott. Szintén Bánki Vajk Emil szerzőségéhez köthető a több kiadást is megélt és nagy keresettségnek örvendő *Attila hun király élete* című könyv, amely először szerzői magánkiadásként 1988-ban jelent meg.

A kötet tartalmilag igen változatos. A bejegyzések alapján Bugát teljes érdeklődési köre nyomon követhető benne. Igen nagy részt tesznek ki természetesen az orvosi feljegyzések, jegyzetek a „*főnek nyavalyáirul*”, megkülönböztetve a belső és külső „*főfájást*”, elemezve ezek lehetséges okait, majd megadva, milyen gyógymódokat kell alkalmazni a megszüntetésükre. Részletesen ír a fogakról és azok betegségeinek gyógyításáról, a fül bajainak, a sebeknek kezeléséről, a nyavalyatörésnek és sárgaságnak orvoslásáról, s más, a korban általános betegségekről. Bugát és Horváth József 1830-ban jelentetik meg magyar fordításban Samuel Hahnemann „*Organon*” című munkáját, amely a homeopátia alapműve. További vizsgálatot igényel annak megállapítása, hogy a kéziratban megjelenő gyógyítási eljárások mennyiben fedik a Hahnemann által leírt hasonszenvi gyógymódot.

A másik sokszor megjelenő téma a növénynevelés és ezzel párhuzamosan a növénybetegségek megfigyelése, leírása. Életrajzából köztudott, hogy szívesen időzött budai kertjében, fákat oltott, gyümölcsöt termelt, szőlőskertjét gondozta. A kéziratban olvashatunk a fa oltásának technikájáról, a dinnyetermesztésről, a káposztasavanyítás módszereiről. Ezek a témák előadásaiiban is feltűnnek. 1850-ben az Akadémia kisgyűlésén a *dinnyéről physikai, anatómiai, és physiologiai tekintetben* értekezett. Amikor az 1850-es évek elején Bugát szőlőskertjében megjelent a lisztharmit, azonnal vizsgálni kezdte. A gomba okozta betegségről első ízben ő tett említést, mégpedig 1853-ban a Magyar Tudományos Akadémia ülésén: „*Mellynek előre bocsátván rövid történetét, a' szőlvész (Oidium Tuckeri) alaktanilag leírta, s azt Pólya József lev. taggal öszsvemüködve 200 és 300-szoros na-*

10. ábra. Bugát Pál naplójának egy lapja (Fotó: B. Gál Edit)
 Fig. 10. A page from Bugát's diary (Photo: Edit B. Gál)

gyításban Plössl és Chevalier' göröcsőim elémutatta" (ANONYMUS 1853). A szőlővész – ahogyan nevezte – ismertetése szintén megjelenik a kötetben. Foglalkoztatta hogyan lehet a magyar góhér szőlőből pezsgőt készíteni. Ennek a témának több oldalt szentelt.

A kötet nyelvészeti részében főleg a görög nyelvre fordít nagy figyelmet. *A görög nyelv bel Abétzé és a többi* írásában részletesen elemzi és összehasonlítja a görög és latin nyelvet, mint az orvosi nyelvezet alapjait. Foglalkozik a hangtannal, a betűkkel, a „phonológiával”, melyről az Akadémián 1854-ben hosszabb előadást tart (ANONYMUS 1854).

A kézirat jelentős részét foglalják el a „történelmi” leírások, visszaemlékezések (?). Hosszan és részletesen olvashatunk az 1805. december 26-án aláírt pozsonyi békéről, az addig elvezető béketárgyalásokról. Szinte a résztvevő pontosságával festi le I. Ferenc osztrák császár és magyar király feleségének, Augustza Karolinának 1825. szeptember 25-én magyar királynévá történt koronázását. Néhány eseményről, az ott elhangzott beszédekről szó szerinti közlést ad. Ilyen például gróf Desewffy József köszöntő beszéde, mellyel Gróf Teleki Józsefet, mint a „Magyar Tudós Akadémia választottságának előlülőjét” üdvözölte 1828. márc. 11-én. Ennek történelmi háttére, hogy a nádor, 1827. november 30-án kinevezett

egy bizottságot, melynek az volt a feladata, hogy kidolgozza a Magyar Tudós Társaság, az Akadémia alapszabályait. A bizottság elnöke gróf Teleki József lett, tagjai elismert tudósok, írók, többek közt gróf Dessewffy József voltak. Az alapszabályok 1828 áprilisára elkészültek, és az igazgató-tanács 1830. november 17-én kinevezte a Társaság vezetését és tagjait. Elnök gróf Teleki József, alelnök gróf Széchenyi István lettek. Szintén érdekes történelmi leírást találunk „az Orosz Birodalom hadi erejéről”, melyben pontosan számadatokkal alátámasztva elemzi a katonaság nemzetiségi összetételét. Alapja valószínűleg Lassú István 1827-ben megjelent, *Az orosz birodalom statisztikai, geographiai, és históriai leírása* lehetett. Ehhez a témához kapcsolódik egy teljesen külön oldalon, különösen nagy betűkkel megjelenő felirat: „*A Honvédelmi Bizottmány Szíves figyelmébe! 1848. Aug. 19.*” A felirat alól egy határozott hosszú nyíl mutat az orosz haderő leírásának kozákokról szóló részéhez. Első látásra e szöveg betűformálása, írásmódja eltér a kötetben lévő más szövegektől, tehát mindenképpen meghatározandó, hogy ez is Bugát kezétől származik-e vagy más bejegyzése.

Mint a leírtakból is érzékelhető e több mint 500 oldalas mű igazi kincsbánya a különböző tudományágak kutatóinak. Jóllehet a benne foglaltak nagy része fölött – különösen az orvosi és természettudományi megállapítások esetében – már eljárt az idő, de tudománytörténeti értéke mindenképpen kimagasló és a nagyközönség elé tárandó.

* * *

The notes of a polyhistor from Gyöngyös – The 'diary' of Pál Bugát

Edit B. GÁL

*Mátra Museum of the Hungarian Natural History Museum,
Kossuth L. u. 40, H-3200 Gyöngyös, Hungary. E-mail: baryne.gal.edit@nhmus.hu*

Abstract – Pál Bugát was one of the most well-known physicians, language reformers and poly-histors of the 19th century. He was born in Gyöngyös and also spent his childhood there. The city safeguards the memory of its excellent native. A part of his inheritance was transmitted to the Mátra Museum in 1969. In 2012, the 'diary', exceeding 500 pages and embracing at least 30 years and holding interesting descriptions and notes on the Reform Period, on the revolution of 1848, on natural history, and on the development of medicine from the 19th century, became the property of the City of Gyöngyös. This paper presents highlights of the life path of Pál Bugát, his relationship with the City of Gyöngyös and the preparations of the scientific processing of the above-mentioned manuscript on account of its becoming a part of a public collection.

Keywords – diary, inheritance, Gyöngyös, Mátra Museum, Pál Bugát

BIOGRAPHIC OVERVIEW

János Bukát, the resourceless, young tailor moved into the nearby city of Gyöngyös from Gyöngyöshalász at the beginning of the 1780s where his son was born on 12th April 1780 and was christened Paulus, Antonius (Fig. 1). Their family name was changed later to Bugát.

Based on the investigation of Pál Guba (1860–1952), a former hospital clergyman and a dedicated protector of the assets of the city, Bugát's native house was situated in the very last street on the southern boundary of Gyöngyös where it stood until 1972 (Fig. 2.). Just before the reorganization, the photographer of the museum could take a picture of it and József Jablonkay retired architect and the entomologist of the Mátra Museum at the time, also made technical drawings of it.

The life of Pál Bugát (Fig. 3), the physician, the language reformer, the naturalist was captured by many and in many ways. Here, I shall only give an outline of his path of life. After he finished primary school, his parents sent him to the Franciscan Secondary School of Gyöngyös. From 1807 onwards, he is one of the students at the Lyceum of Eger, from where his path led on to the Medical University of Pest. He graduated on 21st December 1818. On 15th June 1822, he was admitted as a member of the faculty and from 5th October 1824, he started teaching theoretical medicine (physiology, pathology and general medicine) at the department of surgery.

1828 was a turning point in his life. At the age of 35, he married Erzsébet Wurm (Almay), the daughter of József Wurm, a merchant who acquired his mighty wealth during the years of the economic upturn (Fig. 4).

Bugát and his wife could never have children. They adopted eight Csángó boys (Hungarians from Moldavia) whom they brought up and educated. Almost all of these boys became schoolteachers.

In 1830, Pál Bugát became an ordinary member of the National Scholarly Society (Fig. 5). In 1831, along with Ferenc Schedel (Toldy), they launched the journal *Orvosi Tár* ('*Medicine Magazine*'). In 1834, he completed his work '*Word set of natural history*' including 40,000 words, shedding light on his activities as a language reformer. Meanwhile, he also published a number of translations of foreign textbooks for his students (*Empirical Natural History (Phisica)*, *The Science of Health*, *General Pathology* etc.)

Bugát was among the founders of the Itinerary Congress of Hungarian Doctors and Natural Practitioners in 1840, of which the first meeting was called on 29th May 1841. On the day before the opening, the Society for Natural History was established on Bugát's proposal, and on their first general assembly on 13th June, they elected Bugát for president.

Bugát was involved with the conceptions of the reform period. In 1848, the National Defence Committee nominated him for the chief medical officer of Hungary, a position he retained until the suppression of the war for independence. Due to the fact that he had followed the government into Debrecen, he was deprived both of his university professorship and pension after the failure of the revolution. He tried to escape persecution in his alma mater, the Franciscan Secondary School where he hid in the provost's room in the cloister for two months. After he was pardoned, he retired to his villa in Buda. Even though his parents had been buried in the Cemetery of Gyöngyös, Bugát chose the Kerepes Cemetery in Budapest as his final resting place (Fig. 6).

BUGÁT'S INHERITANCE IN THE MÁTRA MUSEUM

The City of Gyöngyös always heeded the preservation of the memory of its excellent natives. For this reason, the set of objects that were transmitted to the Mátra Museum at the end of the 1960s, was very significant (Fig. 7–8).

The Bugát legacy consisting of pieces of furniture, paintings and certificates as well as an 89-piece collection of shells (PODANI & VARGA 1984). These objects belonged to Imréné Lukhovitz, (5. Bocskai Str., Szécsény). There is no information on how she had come in possession of them. Members of the Lukovich (Lukovitz, Lukhovitz, Luckovitz) family filled significant positions in Nógrád County in the 19th century (Gábor was a public prosecutor of the county between 1828 and 1836) and they had a considerable amount of land. The legacy was purchased by the museum in 1969, an event that was recorded in the registry under the number 218/1969 (Molnár 1972–1973).

THE IDENTIFICATION OF THE DIARY OF PÁL BUGÁT

In 2011, a head physician of the Pál Bugát Hospital in Gyöngyös, Dr. Zoltán Gulyás, brought to me a hand-written book bound in light brown vinyl (Fig. 9). He said that he bought it at an auction – as the diary of Pál Bugát. He also asked me to find out whether the book was authentic. This is how the story of this book started – a book that is now safeguarded and held in great respect.

When the doctor first showed me the diary, I was not sure that it had really belonged to Pál Bugát even though it was written on its cover in red and blue ink '*manuscripts of dr. Pál Bugát, physician*' and, on both sides, the date of his birth and death '*1793 04 12 Gyöngyös*' and '*1865 Buda*', respectively. To identify the book, I asked help from the Museum of the History of Medicine, hoping that they have original autographed documents from Bugát. It turned out that they only had a few letters from him, but one was lent to us (the autographed

legacy of Bugát is kept by the archive of manuscripts of the Hungarian Academy of Science, but there are a few letters in the PIM manuscript archive, too.) Identification was carried out by Béláné Lovász, the graphologist of the city library (LOVÁSZ 2016). After manifold (graphological, terminological and vernacular) analyses, the expert ascertained that the book had indeed been written by Pál Bugát.

In 2012, the head physician of the hospital was honoured with the Pro Civitate award for his several decades long work for the citizens and the community of Gyöngyös. To acknowledge such an honour, Gulyás donated the Bugát-manuscript to the city and initiated its scientific processing. The diary is a real treat for historians, linguists, physicians and naturalists alike.

In 2011–2012, a part of the collections (namely, the ethnographic and the history of art collections) of the Mátra Museum were removed to Eger, to the so-called central storage base, due to the fact that Gyöngyös did not have an expert museologist on ethnography or the history of art. The news spread like wildfire that every collection apart from the natural history collections will be handed over to the István Dobó Castle Museum of Eger. We tried to refute the rumours, but people kept coming to take their donations back, saying they had meant them for the City of Gyöngyös, not for the county headquarters. This 'wildfire' took its toll on the Bugát-manuscript, too. Neither the donor, nor the city could vouch for the book remaining in Gyöngyös, so it was decided to be deposited in the city library, separately from the rest of the inheritance. The library kept the book in a separate exhibition case, however, until 2016 it remained an exhibit only. Then its scientific processing and investigation started, along with the digitization of the manuscript. As a result of this process, the public can learn more about the spiritual legacy of Bugát within a few years.

THE SO CALLED 'DIARY'

The autographed book is not exactly a diary, more like a notebook, as the records do not follow each other chronologically and also, the topics are also rather varied (Fig. 10). Still, some historical events are recorded in entries similar to those of a diary. The size corresponds to the typical paper size of the 19th century: it measures 230×300 mm. The covers are hard and bound in light brown vinyl. In the inside of the front cover, there is the inscription '*Bound by the proprietor Vajk Emil Bánki 1959*'. Vajk Emil Bánki lived in Budapest between 1906 and 1992. He was a watchmaker and had a large collection of watches, but he appeared in the Hungarian scientific circles as a numismatist and an investigator of the history of decorations. In 1969, he was awarded with a Miklós Dessewffy Medal. He also published a popular and much sought-after book, '*The life of Attila, King of*

the Huns' which was first published by the author himself in 1988 and then had several editions.

The contents of the 'diary' are rather varied. The entries outline the diverse fields of interest of Bugát. The medical themed entries are of course numerous, but another frequent topic is that of plant breeding and observations and descriptions of plant diseases. From the biography of Bugát it is well known that he liked spending time in his garden in Buda, grafting trees, growing fruits, tending his vineyard. In the manuscript, there are entries on grafting, growing melons, and pickling cabbage.

At the beginning of the 1850, powdery mildew broke out in his vineyard. Bugát immediately started examining it. He was the first one to mention this disease at a meeting of the Hungarian Academy of Science in 1853.

In the linguistic parts of the book, Bugát dedicates a lot of attention to the Greek language. In his writing on '*The Greek alphabet and so forth*', he thoroughly analyzes and compares Greek and Latin as the bases of medical language. He engaged in phonetics, letters, and 'phonology', the latter of which he gave a long lecture at the Academy in 1854 (ANONYMUS 1854).

A significant part of the manuscript is taken up by historical recollections and descriptions(?). There is a lengthy section on the Pozsony peace treaty signed on 26th December 1805 and the peace negotiations leading up to it. He describes the events of the coronation of the queen of Hungary, Augusta Carolina, the wife of the Austrian emperor and Hungarian King, Francis I on 25th September 1825, with the precision of a witness. Of certain events, such as certain speeches, Bugát recorded a literal account, like the congratulatory speech of Count Desewffy József, given in honour of Count Teleki József, greeting him as 'a principal of the committee at the Hungarian Scholarly Academy' on 11th March 1828.

Another interesting historical description concerns the 'armed forces of the Russian Empire', giving numerical facts on the nationalities making up the army. At first sight, both the formation of the letters and the style of this section is different from the rest of the text. Thus, it remains to be ascertained whether it can also be attributed to Bugát or not.

As it can be seen from the above account, this book with more than 500 pages is a real treasure trove for the researchers of many disciplines. Even though most of the contents are outdated – especially the statements on medicine and natural history – the value of the book for the history of science is still outstanding and worthy of the attention of the public.

*

IRODALOM

- BALÁZS A. 2010: Barabás Miklós és a Városmajor. – *Hegyvidéki újság* 40(9): 10.
- GÁRDONYI A. 1933: A budai hegyvidék első nyaralótelepei. – *Tanulmányok Budapest Múltjából* 2: 162–180.
- KOVÁCS-SEBESTÉNY E. 1841: A kir. magy. természettudományi társulat története. – *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei* 1: 1–15.
- LOVÁSZ B. 1997: Ami az életrajzokból kimaradt... XIX. századi jeles gyöngyösi személyiségek grafológiai vizsgálata. – *Mátrai Tanulmányok* 1997: 220–222.
- LOVÁSZ B. 2016: A rejtélyes Bugát-kézirat. – *Gyöngyösi Kalendárium* 2016: 42–45.
- MOLNÁR J. 1972–1973: Bugát emlékek a Mátra Múzeumban. *Berze Nagy János Gimnázium Évkönyve* 1972–1973: 19–26.
- PODANI J. & Varga A. 1984: Bugát Pál a malakológus. – *Folia Historico-Naturalia Musei Matraensis* 9: 75–77.
- ANONYMUS 1853: Kis Gyűlés, Sept. 26. 1853. – *Új Magyar Muzeum* 3(2): 406.
- ANONYMUS 1854: Kis Gyűlés, Oct. 16. 1854. – 4(2): 435–445.
- VÖRÖS K. 1998: Egy pesti ház regénye. – *História* 1: 16–19.